

ЕТНОГРАФІЧНА КАРТОГРАФІЯ В УГОРЩИНІ

Атіла ПАЛАДІ-КОВАЧ

Даний текст є перекладом зі збірки статей "Етнічні традиції, класи та громади в Угорщині" угорського дослідника Атіли Паладі-Ковач, яка була видана Угорським Інститутом Етнографії у 1996 році.

1. В Угорщині у ХІХ сторіччі етнографічна картографія означала нанесення на карту географічних розташувань та зон розповсюдження різних національностей в країні. Перша достовірна карта етнічної ситуації Угорщини була складена австрійським картографом на підставі даних, зібраних під час перепису населення у 1850-51 роках (Czoernig, K. F. 1855). Лінгвістичну та релігійну належність населення Угорщини було вперше всебічно описано у переписі 1773 року, але зібрані дані було проаналізовано, надруковано та відображено на картах набагато пізніше. Угорське Статистичне Бюро, засноване у 1876 році, здійснило свій перший перепис населення у 1869 році. Переписи, що повторювалися кожні десять років, виконувалися під керівництвом К. Келеті, відповідно до принципів сучасної математичної статистики (ми можемо знайти приклади аналізу даних на високому рівні навіть у 1880 роках). В основному увагу привертав лінгвістичний, релігійний та професійний склад населення, однак певні економічні статистичні дані також було нанесено на карту (наприклад, розповсюдження певних зернових, регіональний розподіл вин та сортів фруктів та ін.). Були також атласи, що склалися з карт етнічного, лінгвістичного та релігійного розподілу та друкувалися разом з коментарями. (Показовий приклад: Valogh, P. 1902). Географічні факультети університетів також робили свій внесок у картографічну діяльність. З першої третини цього сторіччя поряд Дж. Принцем та К. Когутовичем, які були викладачами географії, треба згадати ім'я З. Батки. Він був директором Музею Етнографії у Будапешті, редактором періодичного видання "Neprajzi Ertesito", та одночасно автором чудових етнографічних карт. З. Батки був географом за фахом, і він ніколи повністю не залишав цієї діяльності (він редагував ан-

тропо-географічне періодичне видання "Fold es Ember" ("Земля та людина") у 1920-1930 роках, та надрукував кишеньковий атлас. Ще до нього Я. Янко почав свою кар'єру у якості географа, а після нього І. Джіорфі, Б. Гунда, Є. Барабас та інші. Вони залишили географію заради угорської етнографії. Отже, не дивно що в Угорщині ці дві дисципліни підтримували тісний зв'язок, і що картографічний метод в етнографії було застосовується порівняно рано.

2. В Угорщині першу етнографічну карту — яка стосувалась феномену народної культури — було надруковано Б. Белосік у 1902 році. Він наніс на карту народні звичаї, пов'язані зі святами літнього сонцестояння. Його карта заслуговує на увагу також з методологічної точки зору. Він вдався до методу, який навіть у Західній та Північній Європі розповсюджується набагато пізніше. Протягом перших десятиріч цього сторіччя Я. Янко та Б. Батки вивчали характерні особливості матеріальної культури, а Рохейм був зацікавлений у територіальному розподілі певних народних вірувань та фольклору. С. Солимоси представив Угорському Етнографічному Товариству у 1915 році свою карту місць розповсюдження казок типу "казки кленового листа" в Європі, але надрукував її лише кілька років потому. В Угорщині він був першим, хто наніс на карту певні риси народної культури, взявши до уваги всю Європу, на підставі джерел, доступних у той час.

Протягом періоду між двома світовими війнами етнографічна картографія в Угорщині зазнала тимчасового занепаду. Не тільки етнографія, але й всі типи досліджень жевріли у досить жалюгідних умовах. Мета етнографії також звузилася. Вивчення соціальної культури, національних меншин та людей поза Європою було облишено. Дослідження проводилися в обмеженому місцевому та регіональному масштабі, на описовому рівні. Було лише декілька виняткових спроб здійснити всебічне дослідження (наприклад, дослідження народної музики, що здійснили Барток та

Кодали, а також в кінці цього періоду, коли було надруковано перший синтез Угорської матеріальної та нематеріальної культури (Batky, Zs. et alii 1934/37.)

3. Ідея Угорського Етнографічного Атласу виникла у Б. Гунди, який завжди цікавився територіальними аспектами культурного феномену. Він у 1939 році розробив та надрукував програму проекту разом з опитувальником, що складався з 20 тематичних аркушів. Він стосувався характерних рис сільського транспорту, і передбачалися подальші опитувальники. На жаль, Друга Світова війна перервала роботу, хоч у 1941 році польові дослідження для Атласу вже було виконано по 700 інформаційних точках. Все одно, цей проект залишається видатним досягненням, як з точки зору методу, так і з точки зору зібраної інформації. (Gunda, B. 1939, 1940.)

4. Розвиток соціалізму в Угорщині створив країні, ніж будь-коли, умови для етнографії. У 1955 році знову стало можливим підняти питання про створення Угорського етнографічного Атласу, але на цей раз у ширшому масштабі. Цей проект не був продовженням роботи, розпочатої у 1939 році, однак постать Б. Гунди стала гарантією використання досвіду, накопиченого під час здійснення проекту. Під його керівництвом редакційна колегія з п'яти членів складала опитувальник, що охоплював 200 тем, до якого було також включено матеріал з попереднього опитувальника. Згідно нової концепції, метою Атласу стало картографічне відображення цілої угорської народної культури. Чотири томи опитувальника, надрукованого у 1958 році, сконцентрувалися на матеріальній культурі. Головними тематичними групами були наступні: тваринництво, землеробство, типи селищ, будівельна діяльність, меблі, харчування, народний одяг, рукоділля (прядіння). Меншу частину було приділено рисам соціальної організації, народним віруванням та звичаям. Цей вибір тем став почасти результатом можливостей нанесення на карту різноманітних культурних феноменів, а частково наслідком інтересів редакторів (Bela Gunda, Jeno Barabas, Vilmos Dioszegi, Judit Morvay, Lajos Szolpoky). Більша частина питань стосується

культурних обставин на початку сторіччя. Менша частина спрямована на існуючі обставини, які можна було спостерігати під час збору інформації. І, нарешті, третя частина питань була зосереджена на часовій динаміці.

Польовий збір інформації здійснювався між 1959 та 1965 роками. Він був дуже ретельно виконаний у 420 пунктах, заздалегідь ретельно підібраних. Оскільки Атлас має за мету подати огляд всієї угорської народної культури, збір інформації було поширено на всю угорсько мовну територію. Додатково 160 найбільш віддалених селищ угорського населення з'явилися на картах Атласу. В цих селищах збір інформації проводився за підтримки Академії Наук сусідніх країн.

Інформаційні пункти розташовані приблизно на відстані 20-25 км один від одного. Кожен з них представляє традиційну народну культуру невеликого регіону. Більшість їх — це селища, де населення мешкало в тій самій місцевості протягом багатьох поколінь (принаймні протягом ста років, і які не зазнали впливу міграцій або нових поселенців. Групи угорського населення, що прийшли з інших регіонів, та групи, які асимілювалися, або належать до різних етнічних груп, не відображено в Угорському етнографічному Атласі. Це дослідження, як лінгвістичні атласи, зосереджене на етнічних та культурних одиницях, а не на політичних або адміністративних.

Збір даних, заповнення опитувальників були здійснені кваліфікованими етнографами на місці. Там, де це було можливо, збір виконувався спеціалістами у відповідних галузях (наприклад, народні вірування досліджував Vilmos Dioszegi).

В архівах збереглося разом 1600 буклетів, близько 22000 фотографій та 8000 малюнків, кілька мільйонів даних. Аналіз цього масиву інформації було виконано виключно вручну. У першій фазі аналізу (1966-1968) було складено більше 2000 карт, і ці робочі карти виявили ряд проблем. Щоб вирішити їх, потрібно було здійснити подальший додатковий та контрольний збір інформації. Ліву частку контрольного збору було здійснено спеціалістами, що готували карти. Польові дослідження охоплювали всю країну, а також частину інформаційних пунктів за кордоном (1968-1970).

У другій фазі аналізу завданням було встановити кінцеву форму карт, а потім зробити вибірку. Колегія редакторів прийняла 640 карт, які мали бути надруковані (1969-1972). У цій фазі сталося так, що затверджена базова карта Угорського Етнографічного Атласу була накреслена у масштабі 1:2 мільйонів. Її можна легко скомпонувати з картами інших сусідніх країн, і таким чином це є внеском до Європейського Етнологічного Атласу.

Перша частина, три томи (220 карт) була надрукована у 1987 році. За нею слідує ще дві частини карт та том з коментарями. Том з коментарями міститиме фактичні дані та інформацію, необхідну для інтерпретації карт. На початку тому міститься перелік посилань з енциклопедичною інформацією — скомпільованою у відповідності до уніфікованих принципів — щодо всіх інформаційних пунктів (наприклад, кількість населення, релігійний склад населення та ін.). Коментарі подаватимуть стислий виклад основних висновків індивідуальних карт, але уникатимуть філологічних розробок, оскільки це буде завданням подальших досліджень. Зразки коментарів щодо декількох карт було написано та потім надруковано у 1967 (Mutatvány... 1967).

Треба зазначити, що книга Є. Барабаса (1963) значною мірою допомогла висвітлити теоретичні та методологічні питання — а також частково технічні проблеми — що виникли у роботі над Угорським Етнографічним Атласом. У цій книзі, яку, на жаль, було надруковано лише угорською, автор підсумував досвід етнографічної картографії у Європі до 1960 року та встановив на теоретичному рівні основні правила територіальної структуризації народної культури, а також випадки поза регіональними обмеженнями. Він виконав ретельний аналіз питання, чому і як можливо робити висновки з регіонального розподілу даних феноменів, що стосується їх історичного підґрунтя, а також шляху змін за ними. Є. Барабас підтримував особистий зв'язок з визначними особистостями Європейського етнологічного атласу, час від часу давав оцінку подіям та досягненням Угорської етнографічної картографії. (Barabas, J. 1966; 1970.)

5. 640 карт Угорського Етнографічного Атласу дають вичерпну картину регіонально-

го розподілу народної культури, але не відображають мікро-регіонального розподілу, дрібних культурних відмінностей, що існують навіть між сусідніми селищами. Таким чином було запропоновано створити атласи, в яких кожне селище розглядалося б як інформаційний пункт. Вони відрізняються від національних атласів також у тому аспекті, що теми, включені до їх опитувальників, децю виходять за межі тем опитувальників національного атласу. Вони надають перевагу нанесенню на карту регіонально-специфічних феноменів, які невідомі в інших регіонах. З іншого боку, вони вибрали феномени, що висвітлюють культурний розподіл в межах регіону, який вивчається. В Угорщині такі регіональні дослідження — з практичних міркувань — проводяться в межах адміністративних одиниць, а саме округів. Вони фінансуються музеями округу та здійснюються працівниками музеїв, студентами університетів та викладачами. Перший, що мав бути надрукованим, був "Szolnok Megye Neprajzi Atlasza" (Етнографічний Атлас Округу Сзолнок). Його опитувальники були складені у 1963 році, та містили лише 30% тем національного атласу. Збір інформації був дуже швидким в окрузі, оскільки кількість селищ (тобто інформаційних пунктів) не перевищувала 100, та їх населення було виключно угорським. Збір даних для "Baranya Megye Neprajzi Atlasza" (Етнографічний Атлас Округу Бараня) також добігає кінця. Це більш складне для виконання завдання, оскільки потрібну інформацію треба було зібрати приблизно у 400 селищах. В окрузі Бараня окрім угорського населення є також німецькі та південнослов'янські селища та комуни. У певних селищах угорські, німецькі та південнослов'янські комуни живуть разом і належать до різних церков (римокатолицької, кальвіністської, лютеранської, православної). Південні Слов'яни розподілені між різними релігіями. Ця подібна до мозаїки картина надзвичайно ускладнює роботу етнографів. Отже, нам доведеться зачекати ще декілька років, поки цей регіональний атлас буде надруковано.

Метою так званого дослідження Palos не є суто регіональний атлас. Це дослідження ведеться з 1968 року в зоні округів Пест, Ноград, Хевес, Борсод та Сзолнок. Його ме-

тою є вивчення специфічних культурних рис групи Палос. В процесі цієї роботи було підготовлено чисельні етнографічні карти, які буде надруковано в тому, що зараз знаходиться у стадії редагування.

Регіональний атлас є популярним напрямом також в Угорських діалектологічних дослідженнях. Протягом минулих двох-трьох десятиріч велика кількість таких робіт була надрукована лінгвістами в Угорщині, Румунії та Югославії (Дж. Вег, Л. Балог, І. Ву, О. Пенавін та інші). Мовно-географічні карти є дуже корисними для етнографічних досліджень, що дотримуються принципу "Wörter und Sachen". Етнографічні атласи також містять чисельні мовно-географічні карти, і це є спільним здобутком діалектології та етнографічної картографії.

6. Протягом минулих трьох десятиріч досить багато етнографічних карт було підготовлено незалежно від роботи над Атласом в Угорщині. Ми можемо знайти велику кількість карт та малюнків, особливо у монографіях, присвячених матеріальній культурі. Серед них є не дуже ілюстративні карти без списку посилань. Більшість — це карти, що використовують умовні позначення. Дослідники, що вдалися до картографічного методу, представляють справжню школу, реальну тенденцію. Для них очевидно, що достовірні висновки можна зробити лише з великого масиву інформації, нанесення на карту допомагає висвітленню інформації. Карти — це лише інструменти, а не кінцева мета. Дані, впорядковані в просторі, висвітлюють закономірності і факти, що в протилежному випадку залишилися б непоміченими.

Етнографічна картографія спонукає дослідників збирати значну кількість інформації та брати до уваги всю угорську мовну територію у випадку, якщо вони хочуть зробити висновки загального характеру. Нанесення на карту такого широкого спектру даних вимагає

достовірної класифікації, попередньої морфологічно-функціональної систематизації феноменів. Етнографічна картографія підвищує точність наукового аналізу. Більше того, масив інформації, зібраної для атласів, дозволяє застосовувати математично-статистичний метод.

На додаток до тематичних етнографічних монографій (а саме: Balassa, I. 1960; Hofmann, T. 1963; Szolnoky, L. 1972; Balassa, I. 1973; Paladi-Kovacs, A. 1979; Takacs, L. 1980) велика кількість етнографічних карт надрукована в періодичних виданнях. Їх каталог готується до видання на Етнографічному Факультеті Будапештського Університету. Щодо деяких тем були спроби скопіювати так звані тематичні атласи. В. Діожегі у 1968 році ініціював роботу над "Magyar Nephit Topografia" (Топографія угорських народних вірувань) та "Nepi Gyogyaszati Atlasz" (Атлас народної медицини). Інформаційний матеріал, зібраний для них, зберігається в двох відповідних архівах в Угорській Академії Наук. Інформацію було зібрано не етнографами, але добровольцями. Були також плани щодо видання подальших тематичних атласів, але з часом їх було облишено.

7. Угорське Етнографічне Товариство організувало у 1977 році конференцію з метою обговорення різноманітних можливих підходів до регіонального розподілу культури та методів, що застосовувалися для досліджень так званих етнічних груп. (Paladi-Kovacs, A. 1980.) Лекції щодо зональної структури народної культури взагалі та з культурних регіонів Карпатського Басейну відображують попит та можливість виконання стислих оглядів, на зразок тих, що І. Тавле (1973/74) зробив стосовно фінської, а Дж. Гаек (1976) — стосовно польської народної культури. Такий синтез, в будь-якому разі, стане можливим лише після публікації карт.

З англ. перекл. І. Головаха

The article under consideration is a translation of the work by a Hungarian author A. Paladi-Kovach. Some information on the history of ethnographic cartography in Hungary, population censuses, and ethnographic maps is presented. A thorough research is dedicated to Hungarian Ethnographic Atlas, a complex work which aim was a reflection of the whole Hungarian folk culture. Problems of the regional atlases that reflect smaller differences in culture are depicted in the article as well.